

CONSERVACIÓN DAS AVES DO COMPLEXO ONS-O GROVE: PROBLEMÁTICA E POSIBLES SOLUCIÓN

Por: Cosme Damián Romay Cousido e Emilio Martínez Sabarís

Introdución

En 2009 publicouse en *Aunios* unha revisión do estado de conservación das aves do Complexo Ons-O Grove¹, seguido, anos despois, doutro artigo sobre os problemas xerais de conservación da natureza neste espazo². A presente entrega pretende unificar e actualizar os contidos destes dous artigos para así abordar os problemas de conservación das aves do Complexo, suxerindo ademais posibles solucións a esas eivas. A recente actualización do *Libro Rojo de las Aves de España*³ ademais da *Lista Vermella da IUCN*⁴ e os catálogos español⁵ e galego⁶ de especies ameazadas, serven de base de traballo.

Zona de estudo

Considérase como área de estudo o rectángulo que toca os puntos extremos norte, sur, leste e oeste da Zona de Especial Protección dos Valores Naturais do Complexo Ons-O Grove, abarcando así unha área de algo máis de 30000 ha (Figura 1). O Complexo Ons-O Grove *sensu stricto* ten unha extensión de 7607 ha e abrangue numerosas figuras de protección^{1,2}. Mesmo se solapa en Ons e Onza co Parque Nacional Terrestre das Illas Atlánticas de Galicia.

Especies de aves con maiores problemas de conservación no Complexo

Seleccionáanse 50 especies de aves con estado de conservación desfavorable dentro do Complexo Ons-O Grove, ordenándoas subxectivamente dende as situacións *máis críticas* ata as *menos críticas*. Empréganse os nomes en galego e científicos que aparecen na última versión da lista das aves de España⁷, e úsanse, de ser o caso, os termos **CR** para *En perigo crítico de extinción*, **EN** para *En perigo de extinción* e **VU** para *Vulnerable*, sinalando o ámbito de aplicación e a referencia bibliográfica correspondente cun superíndice:

1. **Cotovía cristada** *Galerida cristata*, ave residente extinta na zona, agora incluso ausente como divagante. Figura 2.
2. **Tartaraña cincenta** *Circus pygargus*, estival e/ou migrador extinto na zona, sen citas recentes. **VU** (España^{3,5}, Galicia⁶).
3. **Picanzo real** *Lanius meridionalis*, invernante desaparecido na zona, sen citas recentes. **VU** (mundo⁴, España³).
4. **Folosa grande** *Acrocephalus arundinaceus*, especie estival probablemente extinta na área de estudo, sen citas recentes.
5. **Choiá de bico vermello** *Pyrhonorax pyrrhonorax*, extinta como reprodutora en Ons dende hai unha década, e sen datos da súa presenza como divagante na zona de estudo cando menos no último lustro.
6. **Ouriolo europeo** *Oriolus oriolus*, especie estival rara xa na zona de estudo, con só unha cita recente (Ons, xuño de 2021⁸).
7. **Pardal das rochas** *Petronia petronia*, ave residente extinta na zona como reprodutora, agora divagante en inverno, con dúas únicas citas recentes na Lanzada e no Recón (Sanxenxo).
8. **Escribidor das canaveiras** *Emberiza schoeniclus*, a ameazadísima subespecie iberoccidental *E. s. lusitanica* está extinta dende hai un lustro no Complexo Ons-O Grove. Hai un Plan de Recuperación activo en Galicia dende maio de 2013. **CR** (España³), **EN** (España⁵, Galicia⁶). A subespecie nominal *E. s. schoeniclus* é invernante regular en en varias zonas da área de estudo, notándose un descenso nos últimos anos.
9. **Perdiz rubia** *Alectoris rufa*, extinta hai décadas como reprodutora salvaxe na zona; todas as citas recentes da

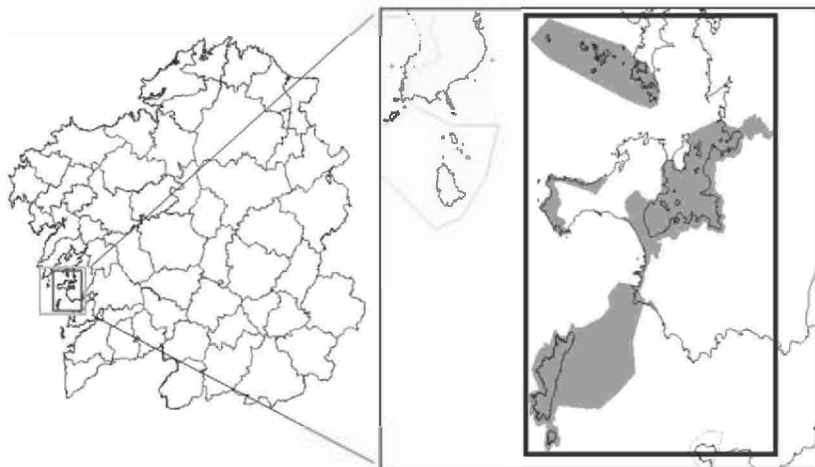

FIGURA 1. Situación en Galicia do espazo natural *Complexo Ons-O Grove* (sombreado cincento). A área de estudo considerada neste artigo é a abranguida polo recadro negro grosso, e toca os puntos extremos (norte, sur, leste e oeste) deste espazo natural.

FIGURA 2. Cotovía cristada (*Galerida cristata*) no extremo sur da praia da Lanzada (O Grove), febreiro de 1998. Ave extinta na zona de estudo desde a primeira década do século XXI. © CDRC.

- especie corresponden a individuos liberados por cazadores. VU (España³).
10. **Pardal oreleiro** *Passer montanus*, residente escaso na zona, ten experimentado un declive forte en efectivos e na área ocupada, ata criar só en puntos dispersos na área de estudo.
 11. **Cuco común** *Cuculus canorus*, apenas machos cantores aillados cada ano na zona de estudo, e sen evidencias recentes de cría. Sen información recente de migrantes posnupciais. Declive importante.
 12. **Arao dos cons** *Uria aalge*, extinto hai décadas como reprodutor na zona (Ons, se ben hai pouca información concreta), e cada vez máis escasa en inverno (aves do norte de Europa). CR (España³), EN (España⁵, Galicia⁶).
 13. **Bilurico común** *Tringa totanus*, invernante nos intermareais do Complexo, cun declive importante recente (dun máximo de 1100 invernantes a comezos deste século ata menos de 400 actuais).
 14. **Pato chupón europeo** *Aythya ferina*, invernante frecuente hai unhas décadas, resulta a día de hoxe raro na zona. VU (mundo⁴).
 15. **Anduriña das barreiras** *Riparia riparia*, estival e migrador na zona ata que deixou de criar (facíao puntualmente). Mesmo deixou de aparecer regularmente antes da tempada de cría nas barreiras do concello de Sanxenxo, cando era antes regular.
 16. **Andoriña de cu branco** *Delichon urbicum*, pequena colonia aínda en Portonovo e irregularmente en Sanxenxo e O Grove, cun declive moi importante nos últimos 30 anos.
 17. **Gralla pequena** *Corvus monedula*, únicos puntos de cría coñecidos na metade sur da illa de Ons, en declive nas últimas décadas. Desapareceron as bandadas invernantes en Sanxenxo. EN (España³).
 18. **Anduriña común** *Hirundo rustica*, ave estival aínda común na zona pero que ten experimentado un declive acusado nas últimas décadas. VU (España³). Figura 3.
 19. **Galo de auga común** *Fulica atra*, nidificante regular na lagoa da Bodeira, barreiras de Rouxique e Fianteira, e esporádica no istmo do Vao e no Recón. Cunha leve recuperación tras anos de descenso de reprodutores continuado. Este declive fixo que algún ano non se confirmara a súa reprodución no espazo.
 20. **Moucho de orellas europeo** *Otus scops*, especie estival cada vez menos frecuente na zona, cun declive moderado rexistrado nos últimos anos. VU (España³).
 21. **Bubela común** *Upupa epops*, parellas ailladas na área de estudo, cun declive moderado nos últimos anos.
 22. **Corvo mariño cristado** *Phalacrocorax aristotelis*, residente aínda común na zona, con importantes continxentes reprodutores na illa de Ons, se ben cun declive moderado nas últimas dúas décadas. Tamén en punta Faxilda (Sanxenxo) e ata hai uns anos en Pombeiriño (O Grove). VU (España^{3,5}, Galicia⁶).
 23. **Paspallás común** *Coturnix coturnix*, machos cantores cada vez máis raros no Complexo, e invernada irregular nas dúas últimas décadas. EN (España³).
 24. **Falcón pequeno** *Falco subbuteo*, especie estival antano común, pero cun declive acusado nos últimos anos na zona de estudo. EN (España³).
 25. **Laverca común** *Alauda arvensis*, residente con aporte de invernantes no Complexo, tense rexistado unha diminución nos efectivos reprodutores nas últimas décadas. VU (España, reprodutores³).
 26. **Fuselo de rabo negro** *Limosa limosa*, especie invernante aínda común; declive importante rexistrado nos últimos anos: de 800 invernantes hai unha década a uns 400 actualmente. VU (España, invernantes³).
 27. **Mergo cristado** *Mergus serrator*, invernante cada vez máis escaso e mesmo irregular na zona, cun declive moderado.
 28. **Pilro groso** *Calidris canutus*, especie invernante regular, pero cun declive acusado dende os anos 60.
 29. **Gaivota de patas amarelas** *Larus michahellis*, residente moi común na zona, experimentou un

FIGURA 3. Anduriña común (*Hirundo rustica*) en Rouxique (Sanxenxo), xuño de 2017. Especie en claro declive na zona de estudo e tamén a nivel español, sendo considerada *Vulnerable* no último *Libro Rojo*. © CDRC.

FIGURA 4. Gaivota de patas amarelas (*Larus michahellis*) en Confin (O Grove), marzo de 2006. Especie aínda frecuente na nosa terra pero que ten experimentado un declive moderado en anos recentes. © CDRC.

retroceso notable nos seus efectivos reprodutores na illa de Ons e tamén noutros puntos de Galicia. Figura 4.

30. **Pato cristado** *Aythya fuligula*, invernante antano común na maioría das masas de auga doce da zona de estudo, é agora particularmente escaso. EN (España, invernantes³).
31. **Furabuchos balear** *Puffinus mauretanicus*, presente na contorna marítima da zona de estudo, ten experimentado un declive notable nas últimas décadas. CR (mundo⁴, España³), EN (España⁵, Galicia⁶).
32. **Rula común** *Streptopelia turtur*, especie estival, a cal ten experimentado unha diminución notable nas últimas décadas. VU (mundo⁴, España³).
33. **Pillara das dunas** *Charadrius alexandrinus*, residente nalgúnhas praias da zona de estudo, sendo moi sensible á masificación dos areais en xeral e ás molestias por parte de cans soltos en particular. Existe un Plan de Conservación activo dende hai unha década, se ben moitos dos éxitos na preservación da especie veñen propiciados polas accións de voluntariado. VU (España^{3,5}, Galicia⁶).
34. **Folosa acuática** *Acrocephalus paludicola*, especie migradora moi escasa na pasaxe posnupcial, en declive, ligada a áreas palustres. EN (España³), VU (mundo⁴).
35. **Cirrio común** *Apus apus*, especie estival aínda común, pero en declive dende comezos deste século. VU (España³).
36. **Picapeixe común** *Alcedo atthis*, especie residente na zona, frecuente fóra da época de cría pero en declive dende hai anos; reprodutora puntual só na Fienteira (Sanxenxo) e, ata a destrución dunha das lagoas, tamén en Rouxique. EN (España, reprodutoras³).
37. **Papuxa común** *Sylvia communis*, especie migrante e estival escasa. É común en outono pero é cada vez máis rara en primavera; non hai datos de cría recentes.
38. **Papuxa do mato** *Sylvia undata*, especie residente aínda común localmente, pero cun declive xeral apreciable rexistrado nos últimos anos. EN (España³).
39. **Liñaceiro común** *Linaria cannabina*, especie residente aínda común, pero en declive dende hai décadas.
40. **Moucho común** *Athene noctua*, especie residente moi localizada na zona de estudo, desaparecendo de territorios tradicionais pero aparecendo noutros (por exemplo en Sanxenxo).
41. **Lagarteiro común** *Falco tinnunculus*, especie residente, frecuente nalgúns puntos, pero en declive no conxunto do Complexo Ons-O Grove dende hai décadas. EN (España³).
42. **Aguaneta cabra** *Gallinago gallinago*, invernante aínda común, pero en declive nos últimos anos. EN (España, reprodutoras³, Galicia, reprodutoras⁶).
43. **Pilro combatente** *Calidris pugnax*, especie migradora frecuente, pero en declive.
44. **Mazarico real** *Numenius arquata*, ave invernante e migrante aínda numerosa na Enseada do Grove, que experimentou un declive notable nas últimas décadas

do que comeza a recuperarse nos últimos anos. Cría excepcional na Illa de Arousa, hai décadas. EN (España, só Galicia⁵, Galicia, reprodutoras⁶).

45. **Tartaraña gatafornela** *Circus cyaneus*, invernante irregular na zona, en declive. EN (España³), VU (España⁵, Galicia⁶).
46. **Curuxa común** *Tyto alba*, especie residente pouco común na zona, e en declive dende hai décadas.
47. **Avefría choromica** *Vanellus vanellus*, ave invernante na zona, moi irregular nos últimos anos. EN (Galicia, reprodutoras⁶).
48. **Mourelo común** *Melanitta nigra*, invernante na baía da Lanzada e zona de Tragove (Cambados); ten experimentado un declive apreciable recentemente.
49. **Mergullete común** *Tachybaptus ruficollis*, residente nas lagoas da zona de estudo, rexístrase un declive apreciable nos últimos anos.
50. **Lavandeira amarela** *Motacilla flava*, especie aínda frecuente nas zonas húmidas do Complexo, pero con números cada vez menores.

Subliñar que para as especies ameazadas *suxírese* seguir as medidas de conservación propostas no *Libro Rojo de las Aves de España*³ e que é *obrigatorio* redactar *Plans de Recuperación* para as especies *En Perigo* e *Plans de Conservación* para as especies *Vulnerables* que consideren nos catálogos español⁵ e galego⁶ de especies ameazadas.

Problemas xerais de conservación das aves no Complexo

Aínda que aquí se recolle un decálogo de grandes problemas na área de estudo, ningún deles por si só explica o declive de ningunha das 50 especies de aves antes presentadas: é a sinerxia de todos estes problemas, actuando en diferentes momentos e con diferentes intensidades, a que está a afectar ás aves do Complexo Ons-O Grove. Ilústranse coas figuras 5 a 16:

1. **Cambio de usos do solo.** O abandono das prácticas agrícolas e gandeiras tradicionais está a transformar a paisaxe, facendo desaparecer microhábitats de grande interese coa conseguinte merma de biodiversidade. A substitución de zonas agrícolas e gandeiras abandonadas por plantacións de eucaliptos é tamén un serio problema.
2. **Destrución acelerada de hábitats sensibles.** Por exemplo recheos en dunas, marismas e lagoas.
3. **Non aplicación do Catálogo Galego de Especies Ameazadas.** Case quince anos despois da aprobación do *Catálogo Galego de Especies Ameazadas* tan só o escribido das canaveiras conte cun plan de recuperación, e non as outras doce especies consideradas en perigo de extinción en Galicia. E tamén é inaceptable que das quince aves catalogadas como vulnerables en territorio galego, só a pillara das dunas conte cun plan de conservación, como esixe a lei. Ademais, os recursos aos plans activos son insuficientes.
4. **Contaminación mariña crónica.** Derivada de verteduras constantes de hidrocarburos e de plásticos e

FIGURA 5. Destrucción das dunas da praia de Rons (O Grove), outubro de 2019; aparte da construción da esquerda, hai afección por tránsito de vehículos, ademais de lixo e plantas invasoras. © CDRC.

FIGURA 6. Can solto no intermareal da Chanca (Meaño/Sanxenxo), xuño de 2021; este e outro can ocasionan molestias constantes ás aves nese lugar desde hai anos. © Antonio Fontoira García/Observation.org.

FIGURA 7. Roza de xunqueira dentro do espazo protexido, a carón da marisma do Vao (O Grove), actividade que ocasiona molestias ás aves acuáticas que alí repousan e se alimentan. © EMS.

FIGURA 8. Ampliación da pista da Telleira con vertedura de inertes á marisma; entre Dena (Meaño) e A Fienteira (Sanxenxo). © EMS.

FIGURA 9. Destrucción de arborado autóctono e vertedura ao intermareal pola construción de paseo litoral en Dena (Meaño), marzo de 2012. © EMS.

FIGURA 10. Veredura incontrolada de efluentes líquidos dunha conserveira ao intermareal en Dena (Meaño). © EMS.

FIGURA 11. Masificación da praia da Lanzada (O Grove), en plena época de cría da pillara das dunas. © EMS.

FIGURA 12. Entullos no intermareal na Fienteira (Sanxenxo), marzo de 2012. © EMS.

FIGURA 13. Paramotor sobre a lagoa da Bodeira (O Grove), outubro de 2009; ocasionou molestias ás aves acuáticas nese lugar, así como na veciña praia da Mexilloeira. © CDRC.

FIGURA 14. Escavacións para saneamento nas dunas protexidas da Lanzada (O Grove), en zona de cría da pillara das dunas. © EMS.

FIGURA 15. Obras de rehabilitación ambiental da canteira do Caverna (O Grove), novembro de 2008; ocasionou a degradación dunha zona húmida, e propiciou a entrada de plantas invasoras. © CDRC.

FIGURA 16. Fumigación con glifosato do muro da depuradora da Laxe de Rons (O Grove), marzo de 2018; afectou ás charcas da Cerradas, lugar de repouso e alimentación de aves acuáticas. © CDRC.

os seus derivados, que implican unha maior presenza de microplásticos tóxicos na columna de auga.

5. **Especies invasoras.** Contabilízanse dúcias de especies invasoras na zona, dende plantas ata moluscos, pasando por insectos e mamíferos exóticos. Todos eles causan un gran dano na fauna e flora nativa.
6. **Molestias.** De todo tipo: embarcacións a motor, piragüistas e pádel surf en zonas sensibles da enseada do Grove, pesca a motor e dende illotes, furtivismo, paseantes e ciclistas cada ano máis frecuentes en todo o litoral do Complexo. Masificación das praias, con cans soltos comprometendo a nidificación da pillara das dunas e o repouso e alimentación de centos de aves acuáticas no espazo natural. Tamén molestias por parte de *quads*, motos, paramotores e probas deportivas.
7. **Manexo insostible dos recursos naturais.** Por exemplo sobreexplotación dos recursos mariños (marisqueo, pesca, poliquetos); recollida insostible de argazos e de seba (*Zostera noltii* e *Z. marina*, ambas as dúas especies protexidas e cuxa recollida é ilegal). Ademais destrución de pradeiras de seba para formar novos bancos marisqueiros. En terra, cortas de vexetación nativa e os incendios provocados.
8. **Contaminación terrestre, fluvial e do aire crónica.** Derivada de verteduras de entullos e aceites, recheos, e de todo tipo de augas residuais. Tamén queimas industriais de aceites usados para xerar enerxía eléctrica, emitindo grande cantidade de dioxinas.
9. **Novas infraestruturas.** Paseos e ampliación de pistas e pasarelas, que facilitan o acceso de persoas e mascotas a zonas sensibles, como A Telleira, Arnosa e Rouxique (Sanxenxo). Ampliación de aparcadoiros, casetas para surfistas, parque para cativos e kioscos.
10. **Cambio climático.** Difícil de valorar nun contexto tan restrinxido como o do Complexo Ons-O Grove, pero sen dúbida a ter en conta en futuras análises.

Agradecementos

A Gustavo Ferreiro Martínez (SEO/Pontevedra) e a Alexandre Justo Álvarez (SGO, eBird España) pola revisión do manuscrito. A Antonio Fontoira García pola cesión dunha das fotografías (xa publicada en Observation.org) e por realizar anotacións ao texto.

Referencias

- ¹ Romay, C. D. 2009. Conservación das aves no Complexo Ons-O Grove. *Aunios*, 14: 38-41.
- ² Romay, C. D. e Martínez, E. 2013. Que futuro lle espera ao Complexo Ons-O Grove? *Aunios*, 18: 81-84.
- ³ López-Jiménez, N. (ed.). 2021. *Libro Rojo de las Aves de España*. SEO/BirdLife. Madrid.
- ⁴ International Union for Conservation of Nature. 2021. *The IUCN Red List of Threatened Species*. Version 2021-3. URL: iucnredlist.org (con acceso: 31/12/2021).
- ⁵ Ministerio de Medio Ambiente, y Medio Rural y Marino. 2011. Real Decreto 139/2011, de 4 de febrero, para el desarrollo del Listado de Especies Silvestres en Régimen de Protección Especial y del Catálogo Español de Especies Amenazadas. *Boletín Oficial del Estado*, 46: 20912-20951.
- ⁶ Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible. 2007. Decreto 88/2007 do 19 de abril, polo que se regula o Catálogo galego de especies ameazadas. *Diario Oficial de Galicia* 89: 7409-7423.
- ⁷ Rouco, M.; Copete, J. L.; De Juana, E.; Gil-Velasco, M.; Lorenzo, J. A.; Martín, M.; Milá, B.; Molina, B. & Santos, D.M. 2019. *Lista de las aves de España. Edición de 2019 [nombres en gallego]*. SEO/BirdLife. URL: seo.org/listaavesdeespana/ (con acceso: 31.12.2021).
- ⁸ Pérez, D. 2021. *Oriolus oriolus*. eBird. URL: ebird.org/checklist/S90739558 (con acceso: 31.12.2021).
- ⁹ Comunidades Europeas. 1992. Directiva 92/43/CEE del Consejo, de 21 de mayo de 1992, relativa a la conservación de los hábitats naturales y de la fauna y flora silvestres. *Diario Oficial de las Comunidades Europeas*, 206: 7-50.

Posibles solucións

As solucións a estes problemas viría por **CUMPRIR E FACER CUMPRIR A LEXISLACIÓN EN MATERIA DE MEDIO AMBIENTE**, sexan leis galegas, estatais ou europeas, informando á cidadanía desta lexislación e mellorando a vixilancia efectiva por parte de axentes da Xunta de Galicia, Garda Civil e Policía Local. Ademais, é necesario o seguinte:

1. **Implicación da administración autonómica.** Precisaríase un cambio radical da actitude da administración autonómica perante as especies ameazadas, redactando os plans de recuperación e conservación pendentes, e actualizando o Catálogo Galego de Especies Ameazadas considerado o contido do recente libro vermello. Tamén que as partidas orzamentarias destinadas a estudos científicos, seguimento ambiental e restauración de zonas degradadas (recheos, especies invasoras, infraestruturas innecesarias,...) se amplíen ao máximo posible.
2. **Implicación da administración local.** Cómpre que as administracións locais valoren aínda máis o patrimonio natural dentro dos seus concellos, e non amparen obras insostibles (paseos litorais, rozas de vexetación, actos lúdicos en espazos naturais,...). Os Plans Xerais de Ordenación Municipal deberían consolidar a protección dos lugares de maior valor natural en lugar de outorgarlles o apelativo de “urbanizables”, respectando sempre zonas de asolagamento de ríos e regatos, vexetación arbórea autóctona e hábitats de importancia comunitaria⁹.
3. **Implicación da cidadanía e axentes sociais.** É necesario ampliar as accións de educación ambiental para menores e adultos, ben sexa a través da acción das ONGs locais de corte ambientalista como de iniciativas privadas. Maior eco dos problemas ambientais da zona en medios de comunicación, cunha mellora na calidade científica dos contidos.